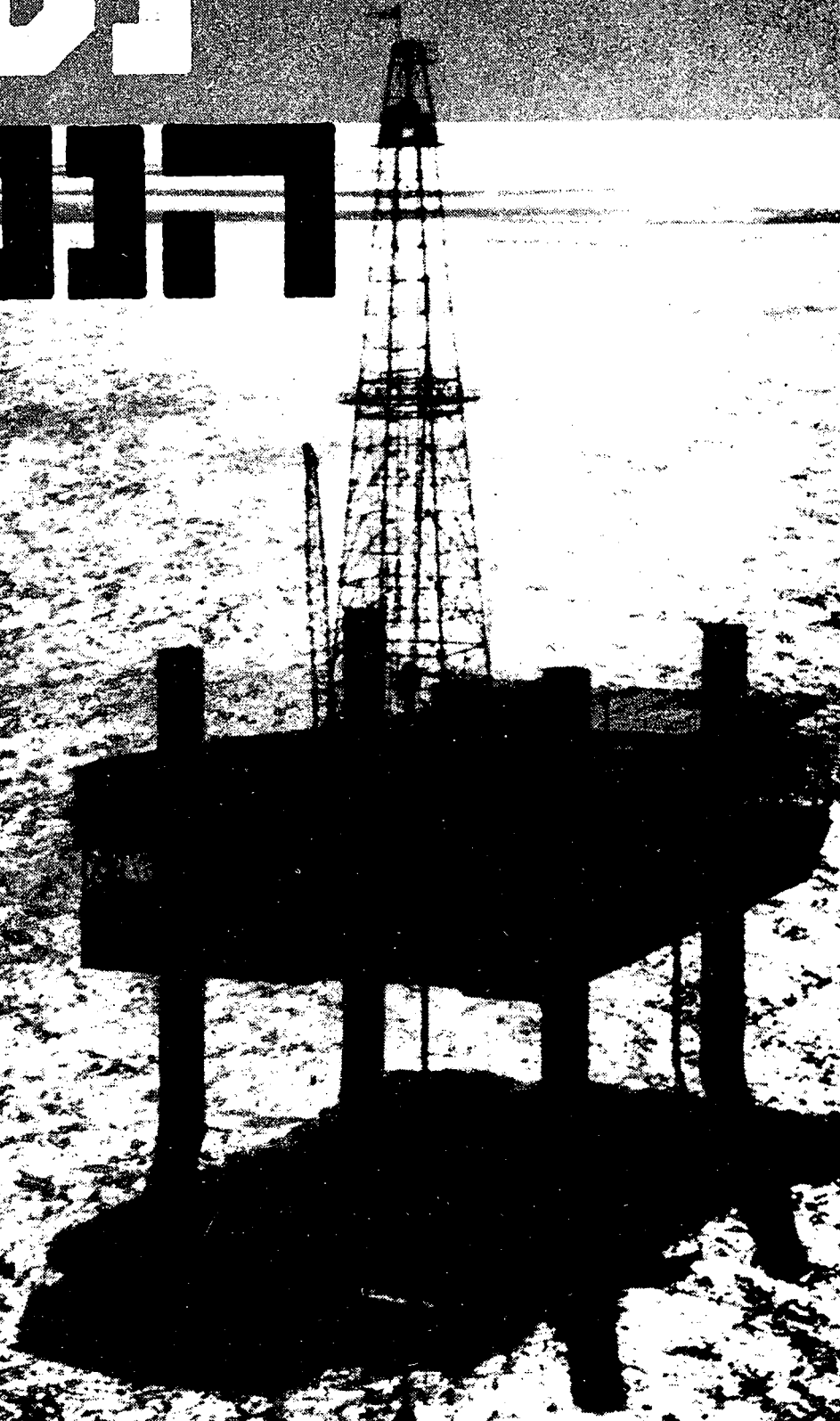
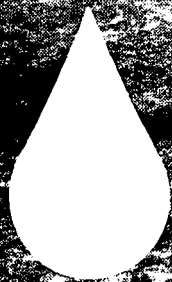

נשק הנפט

אל"מ אברהם

בדרך כלל מוצגת סעודיה כמדינה מתונה ביחס למחירי הנפט, ואילו איראן, אלג'יר ולוב מוצגות כקיצוניות. בפועל אין המצב כה חד משמעי. מחירי הנפט אינו נקבע על ידי מיקומו בין מדינות אופ"ק, אלא בעיקר על-ידי הכוחות הפועלים בשוק. ועובדה היא שמאז 1975 ועד תחילת 1982, הורידו כמה מדינות החברות באופ"ק את מחירי הנפט כאשר השוק היה רווי ובעל עודף היצע.

המדינה בעלת ההשפעה הרבה ביותר בשוק הנפט היא סעודיה, אשר יכולה לגרום לעלויות או לירידות במחירי הנפט על ידי הגדלת התפוקה או צמצומה. המדיניות הסעודית הייתה להגדיל את התפוקה מדי שנה, עד לסתיו 1981, וכך היא הפכה למעין "לשון מאזניים" באופ"ק.

גורם נוסף בעל השפעה על שוק הנפט ועל המחירים בו מהוות "חברות השיווק

הבינלאומי בין השנים 1970—1979, והכתיב רמות תפוקת נפט, ורמת מחירים בשוק הנפט, הנו ארגון אופ"ק, המורכב מ-13 מדינות מייצאות נפט. ארגון זה מאפיין על ידי שני קווי חיתוך עיקריים:—

- א. על פי התייחסות המדינות לסכסוך הערבי-ישראלי. כאן יש להבחין בין שבע מדינות ערב המפיקות נפט שכיניו "אופ"ק, לבין יתר המדינות מפיקות הנפט שאינן קשורות לסכסוך, וכינון אופ"ק.
- ב. על פי גודל האוכלוסייה ביחס לעתודות הנפט. כאן הפרדוס שמדינות בעלות אוכלוסייה קטנה הן בעלות עתודות דות הנפט הגדולות, ואילו מדינות בעלות אוכלוסייה גדולה הן בעלות עתודות נפט קטנות יחסית. קווי חיתוך אלה יוצרים עימותים בתוך ארגון המדינות מפיקות הנפט, בכל הקשור ברמת התפוקה ובגובה מחיר הנפט.

קידוח נפט בנסיכויות המפרץ הפרסי

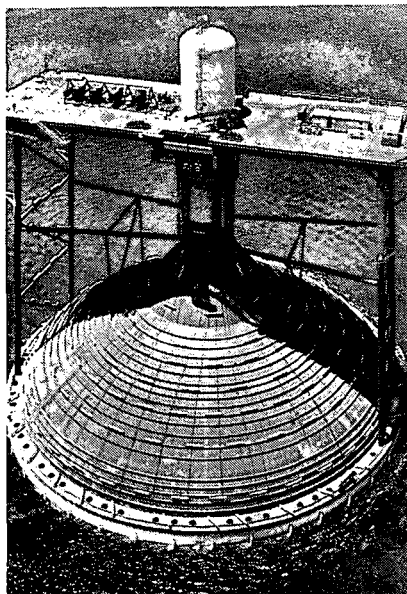

בשנים 1945—1973 גדלה צריכת הנפט בעולם, בסדר גודל של כ-5% בשנה. מחירו הנמוך יחסית של הנפט כמקור לאנרגיה, גרם להעדפתו על פני מקורות אנרגיה אחרים ובעיקר פחם. במשך 20 שנה ירד מחירו הריאלי של הנפט, דבר שהגביר את צריכתו. גם מקורות הנפט החשובים השתנו. בשנות ה-40 וה-50, היו ארה"ב וונצואלה מפיקות הנפט הגדולות, אך בשנות ה-60 עבר מרכז הכובד למזרח התיכון. באותה תקופה החלה למעשה התלות של ארצות מערב אירופה ויפן בנפט המומק במזרח התיכון. משבר האנרגיה של שנת 1973 חשף את העצמה הגלומה בנפט, והגיע לכותרות העיתונות ולתודעת הציבור בעולם כולו. למעשה, החלה העצמה הגלומה בנפט להיחשף בדרכים שונות כבר מאז 1970, שהייתה שנת השיא של תפוקת הנפט בארה"ב. עד לאותה שנה עלתה התפוקה כל שנה. החל משנת 1970 החלה ירידה בתפוקת הנפט של ארה"ב באופן ממש, אך הצריכה המשיכה לעלות. נוצר אפוא פער בין הצריכה לבין התפוקה (ההדגשה כאן על ארה"ב הנה מכוונת שכן מדינה זו צרכה באותה עת כ-30% מכלל תפוקת הנפט בעולם, וקנדה ייצאה במשך שנים רבות עודפי נפט מתפוקתה העצמית. עודפים אלה הצטמצמו עד שבשנת 1970 הפכה קנדה ליבואנית נפט).

בין השנים 1950—1970 היה מחיר הנפט בדולרים יציב ואף ירד ריאלי. החל משנת 1970 ועד אוקטובר 1973 (לפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים), עלה מחיר הנפט בשוק העולמי ב-123%. יש לציון שעלויות המחירים החלה כשלוש שנים לפני מלחמת יום הכיפורים ומכאן שהקשר בין עלויות מחירי הנפט לבין הסכסוך הישראלי-ערבי, אינו כה הדוק כפי שמספר גורמים במערב וחלק ממדינות ערב מנסים להוכיח. ניתוח כלכלי של העובדות יראה, כי עלויות המחירים הגדולה לא הייתה קשורה במלחמה בין ישראל למדינות ערב. העלייה הגדולה במחירים חלה כחודשיים שלושה לאחר המלחמה. ממצאים אלה מתחזקים לאור בדיקת עליית המחירים הבאה (קרוב ל-100%), בעת "המשבר האירני" ב-1979. ניתן להעריך כי הגורם המרכזי בעליית מחירי הנפט הנו כלכלי מעיקרו. הארגון ששלט על שוק הנפט

הערכתנו היא שמגמה זו תימשך, וככל שהשנים תחלופנה כך העולם מתקדם לקראת שחרורו מהתלות בנפט, אולם עלינו לציין שאין זה שחרור מוחלט, כי כל עוד לא הומצא לו תחליף, עדיין יש לנפט חלק נכבד ב"סל האנרגיה", אולם המגמה קיימת, ובדברים הבאים בכוונתנו להראות מגמה זו המסתמנת משנת 1979 ואילך. כשם ששנת 1970 הייתה "שנת מפתח" בבניית עצמתו של הנפט, כך להערכתנו שנת 1980 הנה "שנת מפתח" נוספת.

שנת 1980 הייתה השנה הראשונה, שבה ירדה תפוקת הנפט בכ-5% לעומת השנה שקדמה לה, והמגמה נמשכה. גם בשנת 1981 הייתה ירידה של 6% נוספים לעומת שנת 1980, ובשנת 1982 נמשכה הירידה ב-6% נוספים (סה"כ ירידה של כ-16.5% לעומת שנת 1979). מכאן נובעת ההערכה, שהן תפוקת הנפט והן עצמתו נמצאים מעבר לשיאם.

מכל תת קרקעי לאחסון נפט ליד חופי דובאי

התיזה

עד העת האחרונה ראו מרבית החוקרים בנפט נשק יעיל, ומכשיר להשגת יעדים מדיניים וכלכליים. אך ברצוננו להראות כי יעילותו של הנפט כנשק לצורך השגת יעדים כלכליים ומדיניים, ברמה אסטרטגית הנה מוגבלת. יכולת המיקוח של מדינות אופ"ק כיום הנה מיתוס יותר מאשר אפקטיביות של הנפט כנשק. יכולתו של הנפט להשיג יעדים אלה, ולהוות נשק יעיל הנה מוגבלת.

הגדרות:

"נשק יעיל" — מכשיר אפקטיבי להשגת יעדים מדיניים וכלכליים ברמה אסטרטגית.
 "יעדים כלכליים" — יצירת משכרים כלכליים במדינות המערב, כקבוצה או במדינת יעד במערב.
 "יעדים מדיניים" — אכיפת מהלכים מדיניים על מדינות המערב בניגוד לרצונן.
 "יעד צבאי" — השגת נשק גרעיני.

השימוש בנפט כנשק מדיני וכלכלי בעבר

בשנת 1970 היה משקל סחר הנפט בעולם כ-15 מיליארד דולר. בשנת 1972 הגיע סחר הנפט בעולם ל-22 מיליארד דולר (8% מהסחר העולמי). בשנת 1980 הגיע הסחר בנפט ל-375 מיליארד דולר (22% מהסחר העולמי).

עליית משקלו של הסחר בנפט נבעה מעליית מחירו בצורה חסרת תקדים

פילה עצמה כל עשור, אמנם עתידה להצטמצם ל-3%-4% אבל המגמה תמשך. הם לא חזו את הירידה האבסולוטיט בצריכה שבלטה בעיקר בשנים 1974-1975 ו-1980-1981. הטעות הגדולה של המומחים הייתה, לא בחישוב ההכנסות של מדינות הנפט, אלא בחישוב הוצאותיהן. אותם מומחים ידעו שהייבוא של ארצות הנפט עולה בשיעור שנתי של 10%-20%, והם לא העריכו שהגידול בייבוא של יצואניות הנפט יכול להיות בסדרי גודל של 50%-70%. היום אנו יודעים כי בסעודיה, לדוגמה, קצב הגידול של ייבוא מוצרים ושירותים גדל והולך והעודף השוטף ביחס שבין הכנסות להוצאות בדולרים, הולך ומצטמצם.

במושגים כספיים, ההערכה הייתה כי אצל אותן מדינות אופ"ק, יצטבר עד לסוף שנת 1980 סכום של כ-650-750 מיליארד דולר, בעוד שהעודף בסוף 1980 הגיע לכ-322.5 מיליארד דולר.

אלמלא הגדילה סעודיה את תפוקתה בשנת 1976 ב-22%, הרי עודפי אותה שנה היו מצומצמים למדי, והדברים נכונים גם לגבי השנים 1979 ו-1980.

מצב דברים זה הביא בשנת 1981-1982 לאיזון בין ההכנסות לבין ההוצאות, והחל משנת 1982 נוצר גירעון שוטף במאזן התשלומים של מדינות אופ"ק. יחד עם מגמת צמצום הנכסים מנפט, רואים אנו מגמת צמצום בתפוקת הנפט. מאז שנת השיא 1979 המגמה היא צמצום צריכה בעולם המערבי ובעקבותיה צמצום בתפוקת הנפט, המובילה לצמצום ברווחי המדינות המפיקות.

הגדולות". לפני שנת 1973 נאמר כי המדינות המייצאות נפט, תלויות ברשת שיווק שאינה בידיהם, על כן אם מדינות אלה תחרוגנה מ"קו אדום" מסוים הן תוכלנה "לשתות" את הנפט שלהן. כיוון שחברות הנפט יעצרו את תהליך השיווק מאז 1973 עבר עיקר תהליך השיווק לידי המדינות המייצאות, אולם עיקר הייצוא (כשני שלישים) נשאר בידי חברות הנפט הגדולות. מדינות המייצאות לבדן כגון עיראק סובלות מבעיות בייצוא הנפט ובהובלתו לשווקים. בעיות אלה גוררות אחריהן הורדה ניכרת במחיר.

השאלה המתעוררת כאן, מהו הקשר בין המחיר כפי שנקבע על ידי אופ"ק לבין המחיר שמשלם הצרכן הבודד? כאן עלינו לציין שפער התיווך אינו כה גדול כפי שמתארים אותו בספרות הלא מקצועית ובעיתונות היומית. אמנם נכון שחברות הנפט הרווחיות הרבה בזמן עליות המחירים אבל מקורו של אותו רווח היה מהמלאי שהיה ברשותן (טרנזיט בעיקר), ואשר נקנה במחירים זולים. רווח נוסף הנו מההנחות הגדולות במס שחברות שיווק הנפט נהנות מהן בארה"ב. ממשלת ארה"ב מתירה לחברות לכלול בתחשיביהן את כל התשלומים שהן מעבירות למדינות אופ"ק בכלל ולמדינות אופ"ק בפרט, במסגרת קניית הנפט.

הרווח אינו מנת חלקן של חברות הנפט הגדולות, הרווח העיקרי הנו של המדינות מפיקות הנפט, ובעיקר הקבוצה בעלת עתודות הנפט הגדולות והאוכלוסייה הקטנה. הרווחים הרבים והצטברות הנכסים הפיננסיים בידי מפיקות הנפט, נכסים המכונים "פטרודולרים" יצרו את המיתוס של עצמת הנפט.

האם העצמה היא כזו ש"הפטרודולר" עתיד להשתלט על כלכלת העולם? שאלה זו להערכתנו מטרידה את העולם החופשי בכלל ואת ישראל בפרט. בראשית 1974 כאשר מחירי הנפט עלו פי ארבעה ויותר, היו חוקרים מהבנק העולמי, אשר פרסמו תחזיות קודרות, בהן נחזה מצב של עודף כסף וצבירת סכומי עתק בידי מספר מצומצם של מדינות אשר יוכלו (כך שיערו) לגרום זעזוע פיננסי וכלכלי במשק העולמי כולו, כשיחפצו בכך.

היום ברור לנו שתחזיות אלו היו מופרזות, על כן נשאלת השאלה במה טעו המומחים? התשובה הבסיסית והמורכבת פשטת טמונה בעובדה שהמומחים לא יכלו לחזות, מתוך ניסיון העבר, שעליית מחירי הנפט תביא לירידה של ממש בצריכה. הערכתם הייתה כי העלייה השנתית בצריכה שעמדה על 7%-8% (והכ-

מאוקטובר 1973 ועד לנוב' 1981.

התפתחות המחירים על פני שני העשורים האחרונים מראה את המגמות הבאות: בשנת 1959 היה מחיר חבית נפט — 2.1 דולר; בשנת 1960 היה המחיר — 1.8 דולר, ירידה כתוצאה מגידול התפוקה וגיי לוי שדות נפט חדשים; בשנת 1960 הוקם ארגון אופ"ק שניסה לעצור את ירידת המחיר אולם עד שנת 1970 ללא הצלחה. בשנה זו נע מחירה של חבית נפט בין 1.5 — 1.9 דולר לחבית.

כאמור שנת 1970 הייתה שנת מפתח בתהליך שהוביל למשברי האנרגיה, ארה"ב הפכה ליבואנית נפט, קנדה וונ' צואלה צמצמו הייצוא, לוב שנתה את משטרה (ספטמבר 1969) ובטהרן התכנסה "ועידת טהרן" של מדינות המפרץ הפרסי מפיקות הנפט ושם הוחלט להעלות את מחיר חבית הנפט ב-30 סנט. כן סוכם שם על "זחילה" איטית במחירים של 3% בשנה כדי לכסות נזקי האינפלציה — ההסכם נחתם עם חברות הנפט הגדורות למשך חמש שנים.

ערב משבר הנפט ב-1973 הועלה מחיר חבית נפט ל-2.22 דולר (1 באוקטובר 1973). ב-16 באוקטובר 1973 הועלה המחיר פעם נוספת ל-3.7 דולר לחבית, ובינואר 1974 הגיע מחיר החבית ל-9.74 עד 10.5 דולר (תלוי בסוג הנפט ומקורו) עלייה של כ-338% ביחס ל-1 באוק' 1973. משנת 1974 עד 1978 הייתה "זחילה" איטית במחירים, פחות מהאינפלציה העולמית ובסוף 1978 הגיע מחירה של חבית נפט ל-12.93 דולר. בעקבות משבר 1979 עלו מחירי הנפט ב-44% בסוף 1979 ל-18.67 דולר לחבית וב-76% נוספים עד סוף 1980 (32.95 דולר לחבית). מאז ועד אפריל 1982 עלה מחיר הנפט נומינלית ב-3% (34 דולר לחבית נפט), אולם ירד ריאלי מבחינת מחירו (אינפלציה עולמית ממוצעת כ-10%).

עליות מחירי הנפט נקשרו בדרך כלל לאירועים פוליטיים (מלחמת יום הכיפורים, מהפכת חומייני באיראן, מלחמת איראן — עיראק). אירועים אלו, להערכתנו, אינם הגורם הבסיסי לעליות המחירים, לכל היותר הם היו הקטליזטור בתהליך, אשר ביסודו של דבר מייצג את הכוחות בשוק הנפט העולמי. להערכתנו לולא האירועים הפוליטיים הללו הייתה נמשכת המגמה של עליית מחירי הנפט, אם כי ייתכן ובצורה איטית יותר.

בשנים שחלפו מאז 1973 צברו חלק ממדינות אופ"ק רוזכות כספיות גדולות המאפשרות להן לעמוד בפני הפסקה מרצון או מהכרח של ייצוא נפט, למשך

חודשים או אף למספר שנים.

עובדות אלה מאפשרות למפיקות הנפט הערביות להשתמש בנפט כאמצעי לחץ להשגת הישגים מדיניים וכלכליים. בשנת 1979 היווה הנפט כ-59% מצריכת האנרגיה של ארצות המערב המפותחות, כאשר התחזית האופטימית ביותר מצביעה על הקטנה לכ-49% ב-1985 ולכ-44% ב-1990, ועד שנת 2000 ייתכן ותחול הקטנה ל-37%. במציאות היווה הנפט כבר ב-1980 רק כמחצית ממקורות האנרגיה בארצות המערב, ובשנת 1981 חלה אף ירידה נוספת לכ-48%, כלומר האצה במגמה שנצפתה.

כאשר מדובר בשימוש בנשק הנפט יש לזכור שהפעלתו אינה בהכרח צמצום בתפוקה ממש, ולעיתים די באיומים ובהכרזות כדי ליצור את ההשפעה הרצויה. תיאורטית יכולות המדינות מפיקות הנפט לצמצם את תפוקתן בשיעורים שונים ולמשך זמן משתנה החל בשבועות וכלה בשנים. שיעור הצמצום בתפוקה ומשך הצמצום תלויים להערכתנו בשני גורמים עיקריים: האחד — מידת הזדקקותה של הארץ הספציפית להכנסות הנפט. והשני — תגובות הנגד האפשריות של המדינות אשר כלפיהן מכוון החרם.

להערכתנו תתקשנה רוב מדינות אופ"ק לצמצם את תפוקת הנפט שלהן בשיעור ניכר ולמשך זמן רב. עובדה זו באה לידי ביטוי בועידת "חזית העמידה האיתנה" של מדינות ערביות, שנערכה בטרפולי באפריל 1980, ואשר בה לא הצליחו לוב ואלג'יר להגיע להסכמה על הפסקת ייצוא הנפט למערב.

מאז שעבר מרכז הכובד של עתודות הנפט ותפוקתו למזרח התיכון נעשה שימוש מתוכנן בנפט כנשק שלוש פעמים, ופעם אחת נעשה בו שימוש לא מתוכנן. בשלוש הפעמים הראשונות הוכרו על חרם נפט בהקשר של המלחמה בין ישראל למדינות ערב, בפעם הרביעית הוכרו על חרם כזה ללא קשר לסכסוך הערבי-ישראלי:

בשנת 1956, בעקבות מבצע "סואץ" האנגלי-צרפתי, ומבצע "קדש" הישראלי, הופסק ייצוא הנפט הערבי למערב אירופה. לאחר זמן קצר חודשה ההספקה, מבלי להותיר משקע כלשהו, בעיקר מפני שארה"ב סיפקה את מחסורן של מדינות מערב אירופה.

בשנת 1967, בעקבות מלחמת "ששת הימים", הפסיקו המדינות הערביות מפקות הנפט, את הפקת הנפט. החרם המוחלט התמוטט תוך שבועיים ואחר כך הוטל חרם סלקטיבי על ייצוא נפט

לארה"ב, מערב גרמניה ובריטניה. החרם החזיק מעמד שלושה חודשים נוספים, אך השפעתו הייתה שולית. חברות הנפט הבינלאומיות דאגו לווסת את הנטל על כל מדינות המערב, והמחסור כוסה על-ידי אירן, ניגריה, ונצואלה ואינדונסיה. משבר 1973 — 1974. מאוקטובר 1973 עד מרס 1974 הוטל חרם נפט על-ידי מדינות אופ"ק. חרם זה הביא לעלייה חדה במחירי הנפט תוך כשמונה חודשים (338% לערך) ומכאן השפעתו על כלכלת מדינות המערב. בתחום המדיני הביא החרם למדיניות חוץ פרו-ערבית של המערב.

משבר 1979 — 1980. חלקו הראשון היה עם המהפכה האיראנית בינואר 1979 וחלקו השני בספטמבר 1980 עם פרוץ מלחמת איראן-עיראק.

משמעותו העיקרית של משבר נפט זה (וזה משבר ולא חרם מכוון) הייתה בעליית מחירי הנפט בשנת 1979 ב-44% ובשנת 1980 ב-76% נוספים.

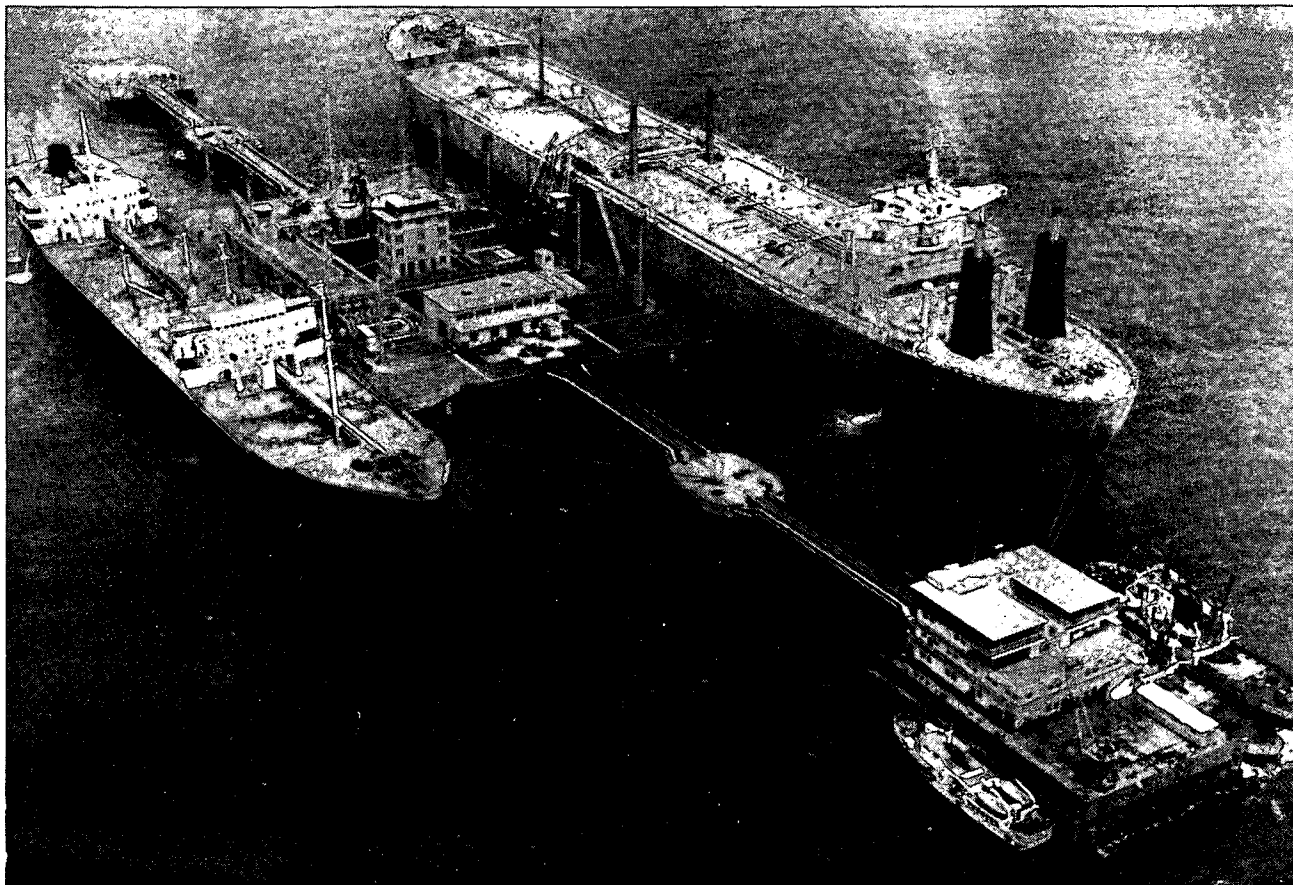
שני המשברים האחרונים חשיבותם בתחום הלקחים שהפיק מהם המערב.

ראוי להדגיש כי למעט ארבעה המקרים שהוזכרו כאן לא נעשה שימוש נוסף בנשק הנפט לא באורח מכוון ולא באורח מקרי.

הגורם הפסיכולוגי הנו גורם נוסף שיש להתחשב בו. מאז 1973 העולם מודע לאפשרויות הגלומות ב"נשק הנפט". אחד גיסא מסייעת עובדה זו להתכוון לקראתו, אך מאידך גיסא היא "מפחידה" את אלה שכבר התנסו "בחורף קר" ללא דלק לחי"ם. תופעה זו מקלה על מדינות אופ"ק להשיג הישגים מדיניים וכלכליים מוגב-

שיתוף מעולה או עימות? הנרי קסינג'ר
בחברת שר הנפט הסעודי

מכליות ענק בהטענה

מטרתה האסטרטגית של המדינה ביחס לשימוש בנפט כנשק מניעת השימוש בו; נחישות המדינה לממש את מטרותיה.

פירוש המשוואה

עצמת המדינה = (תל"ג + ייצוא) - (ייבוא + תלות מדינית) × (מטרה + נחישות)

perceive power = (GNP + Export) - (Import + political Depend) × (Strategic Purpose + Will to Pursue National Strategy)
 $Pp = (G + E) - (I + Pp) \times (Sp + W)$

פירוש הפראמטרים

תוצר לאומי גולמי (תל"ג). כבואנו לבחון עצמה של מדינה בתחום שהוא מדיני-כלכלי, ברור לנו שהתל"ג הוא הגורם הכלכלי המרכזי. עצמתה של מדינה מבחינה כלכלית נמדדת בגודל התוצר הלאומי שלה.

התל"ג מורה על חוסנה של מדינה ועל יכולתה להתמודד עם בעיות כלכליות ומדיניות, לכן ראינו צורך להכניס פראמטר זה לנוסחה בצד המבסס את עצמת המדינה.

ייצוא למדינות אופ"ק/למדינות המערב. הייצוא של מדינה לקבוצת המדי-

להערכתנו בשנים 1982 ו-1983 מהווה תפיסה זו מיתוס יותר מאשר מציאות. להלן תוצג משוואה אשר תנסה לתת משקל לעצמה של המדינות הערביות מפיקות הנפט ואיראן. לעצמה של מדינות המערב המתועשות (לכל מדינה לחוד, וכל תת מערכת כקבוצה), יהיה זה מדרג שיבחן את עצמתן.

המשוואה המוצעת למדוד את העצמה של המדינה מורכבת משלושה חלקים כלכליים ומדיניים:

א. החלק המבסס את עצמת המדינה והוא כולל הפראמטרים הבאים: התל"ג של המדינה והייצוא של המדינה לכל מדינות הקבוצה הנגדית.

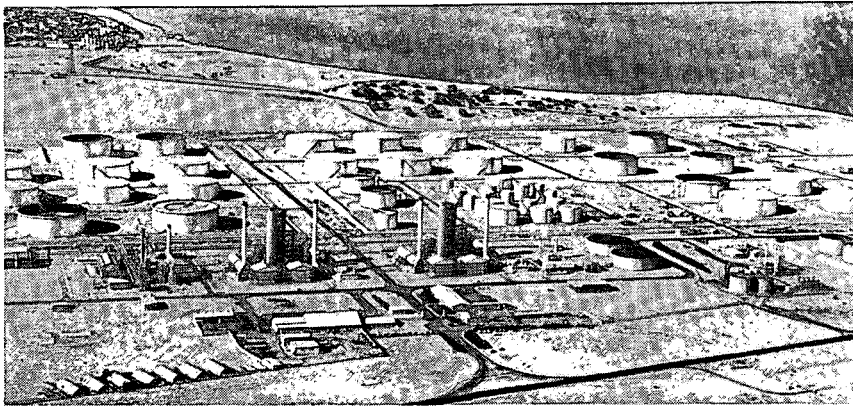
ב. החלק המקטין את עצמת המדינה והוא מופחת מחלקה הראשון של הנוסחה וכולל את הפראמטרים הבאים: ייבוא המדינה מסך מדינות הקבוצה הנגדית; תלות מדינית של המדינה בצד שכנגד (יפורט בהמשך).

ג. "מכפיל כוח", המורכב משני פראמטרים הנותנים משמעות מיוחדת לשאר חלקי המשוואה:

לים, אבל רצופים, והם אכן השיגו את העברת השגרירויות של מדינות מערביות מירושלים לתל-אביב; הספקת כור גרעיני לעיראק — על-ידי צרפת בשנים 1977-1980; עסקת ה"אווקס" בין ארה"ב לסעודיה חרף התנגדות ישראלית.

עצמתן של מדינות המערב מול המדינות מפיקות הנפט

בשנות ה-50 החלה להתגבש תפיסה של עצמת הנפט, וכפועל יוצא מכך של עצמת המדינות המפיקות נפט. נשיא מצרים בעבר, גמאל עבדול נאצר עסק בנושא בספרו "המהפכה" שפורסם ב-1954, ואמר שהערבים צריכים להשתמש בנפט כנשק להשגת יעדים מדיניים מהמערב, ובאמצעות הנפט להכתיב מהלכים פוליטיים הנוחים לערבים. עד תחילת שנות ה-70 לא באה תפיסה זו לידי ביטוי ממשי ומוחשי. במשבר 1973 חש העולם המערבי לראשונה את מלוא המשמעות של חרם נפט. המשמעות הייתה פסיכולוגית יותר מאשר מעשית. כתוצאה מכך גובשה במערב תפיסת עולם לגבי עצמתן של מדינות המפיקות נפט מול חולשת המדינות המערביות המתועשות.

חוות מכלי נפט באחת מנסיכויות המפרץ הפרסי

★ חישוב הפראמטרים תל"ג (במיליארדי דולר)

המדינה	תל"ג שנת 1980	נקודות זכות לפי מדינות לפי קבוצות	נקודות זכות
1. ארה"ב	2.920	200	
2. יפן	1.075.7	100	
3. מע' גרמ'	778	72	
4. צרפת	632	59	
5. ברטניה	485.14	46	
6. איטליה	384	36	
7. קנדה	242.1	23	536
8. סעודיה	94.6	9	
9. איראן	81.7	8	
10. אלג'יר	40.68	4	
11. עיראק	35.2	4	
12. כוריה	23.5	3	
13. איחוד			
הנסיכויות	21	3	
14. לוב	20	3	
15. קאטר	5	1	35

The Military Balance 1980/1 (London 1981) pp. 5—55

★ יצוא מ: ארצות, איראן ומדינות המערב המתועשות (במיליארדי דולר)

המדינה	יצוא שנת 1980	נקודות זכות
1. סעודיה	60.218	100
2. לוב	16.324	28
3. איחוד		
הנסיכויות	15.557	26
4. עיראק	15.294	26
5. יפן	12.461	21
6. אלג'יר	12.325	21
7. ארה"ב	9.58	16
8. מע' גרמניה	9.348	16
9. איטליה	8.322	14
10. ברטניה	8.109	14
11. איראן	7.638	13
12. כוריה	7.438	13
13. צרפת	7.401	13
14. קאטר	3.152	6
15. קנדה	0.916	2

לפי קבוצות מדינות

אופ"ק — 233; מערב — 96.

מקור: C.I.A. op.cit (1/82) pp. 12—13

ברורות. המדד המספרי הנו על סולם מ-0.1 (מטרות לא מוגדרות) עד 0.9 (מוגדרות היטב).

הנחישות לבצע את המטרה. הגדרת מטרה, ללא נחישות לבצעה כמותה כהכרזה על כניעה לדרישות הצד שכנגד. את משבר הנפט יש לראות כמאבק בין שני צדדים/גורמים, בין שתי עצמות כלכליות ומדיניות, לכן למרכיב של נחישות ורצון לבצע מטרה יש ערך גבוה מאוד במשוואה. המדד המספרי זהה למדד של המטרה. שני הפראמטרים האחרונים, הם להערכת, מכפיל כוח במשוואה של בדיקת עצמה, כי בעוד יתר הגורמים הם גורמים פחות או יותר סטטיים, הרי המטרה והנחישות לבצע הם דינמיים, ובמקרים רבים כשמוגדרת מטרה וקיימת נחישות לבצעה ברמה גבוהה הם מחפים על נחיתות מסוימת ביתר הפראמטרים שצוינו לעיל.

שיטת החישוב. הפראמטרים: תל"ג, ייצוא, ייבוא ייבחנו על פי נתונים בדולרים אמריקניים (נכון לשנת 1980).

בכל פראמטר הסכום הגדול ביותר מכל 15 המדינות הנבחרות (שבע המתועשות, שבע מדינות אופ"ק ואיראן) יקבל את הציון של 100 נקודות. יתר המדינות יקבלו ציון על פי כוחן היחסי למדינה הגדולה באותו פראמטר. החישוב הנו כזה למעט ארה"ב בנושא תל"ג — כי בתחום זה היא מהווה פסגה שאין להשתוות אליה. יפן מהווה את המדד של ה-100 נקודות לתל"ג, וארה"ב תקבל 200 נקודות (חישוב ארה"ב במדד נקודות היה מעוות את המגמה).

תלות מדינית. תיקבע גם היא על פי סולם של מ-100 נקודות למדינה בעלת תלות מוחלטת עד 0 נקודות למדינה שאין לה תלות כלל. קביעת הציון, כאמור, היא על פי הערכה של נתונים בתחום זה — לפי המצב בשנת 1981.

נות היריבה, מהווה משקל בנקודות לזכות אותה מדינה. למרות שהייצוא מהווה חלק בלתי נפרד מהתל"ג, החלטנו להוסיף אותו כמדד נוסף, כי הוא מדד המתאר בדיוק את מידת התלות הכלכלית, שהנה חלק מעצמת מדינה או מחולשתה מול המדינות היריבות.

יבוא ממדינות אופ"ק/ממדינות המערב. הייבוא של מדינה מקבוצת המדינות היריבה, מהווה משקל נקודות שלילי של אותה מדינה. כמו הייצוא, גם מדד זה, מציין את מידת תלותה הכלכלית של מדינה בקבוצת המדינות שמנגד, והוא חלק מחולשתה של המדינה מול המדינות היריבות.

תלות מדינית. בין מדינות ביחסים בינלאומיים קיימים יחסי גומלין דו סטריים, והשפעות הדדיות. כאשר יחסים אלה הנם יחסי גומלין הדדיים תוך התחשבות מרבית של מדינה אחת בצרכי השנייה, תוך רגישות הדדית ביניהן לתמורת מדיניות, ניתן לומר שקיימת תלות מדינית הדדית בין שתי המדינות או בין קבוצת המדינות. כאשר יש אי שוויון במאזן של יחסי הגומלין, חוסר רגישות של צד אחד לעומת רגישות יתר של הצד השני, נוצר מצב א-סימטרי של יחסים באותו נושא, ונוצרת תלות מדינית. את התלות המדינית כמו את זו הכלכלית ניתן לראות כדבר הנע על פני רצף כאשר צידו האחד חוסר קשר מדיני, צידו השני תלות מדינית מוחלטת, ובמרכז תלות הדדית בין שני הצדדים.

חוסר קשר מדיני תלות הדדית תלות מדינית מוחלטת

פראמטר זה בא לתאר את המידה שבה תלויה מדינה מקבוצה מסוימת בקבוצת המדינות שמנגד ובניגוד לקודמיו נתון פראמטר זה להערכה סובייקטיבית של המערך ולא למדד כמותי. על ההערכה להיות לא תלושה מהמציאות ולהתבסס על פרסומים בתחום מדיניות החוץ, ועל הפעילות המדינית המתבצעת כשטח. ככל שתלותה המדינית של מדינה גדולה יותר כך היא תזכה בנקודות רבות יותר על פני סולם דירוג מ-1 עד 100.

מטרה. הגדרה של המטרה על ידי מדינה שלשמה היא רוצה להשתמש בנפט כנשק, או להתנגד לשימוש בו כנשק. הגדרת מטרה על ידי מדינה יכולה להיעשות בגלוי, ובחשאי. קיימת חשיבות להגדרת מטרה בתחום זה, כי זהו סמן הדרך, או המגדלור לנווט בשעת משבר, או לחלופין למניעת משבר כאשר הכוונות

★ יבוא מ: אועפ"ק ואיראן/מדינות המערב המתועשות (במיליארדי דולר)

המדינה	יבוא שנת '80	נקודות חובה
1. יפן	42.431	100
2. ארה"ב	30.085	70
3. צרפת	20.77	49
4. סעודיה	29.24	46
5. מע' גרמניה	17.49	42
6. איטליה	11.244	26
7. בריטניה	9.095	22
8. אלג'יר	7.948	19
9. עיראק	7.606	18
10. לוב	6.234	15
11. איראן	5.308	13
12. איחוד הנסיכויות	4.933	12
13. כווית	4.022	10
14. קנדה	2.741	7
15. קאטר	0.84	2

לפי קבוצות מדינות: אועפ"ק — 135, מערב 316.

מקור: C.I.A. op.cit.(1/82) pp. 12 — 13

מטרה ונחישות. היות ושני פראמטרים אלו הנם מכפילי עצמה, נקודות הזכות לגביהם ינתנו על פי סולם שבין 0.1 הנמוך ביותר ל-0.9 הגבוה ביותר. ציון כולל של שני הפראמטרים מעל ל-1 יהווה הגדלת העצמה שבאה לידי ביטוי בפראמטרים הקודמים, ולהיפך כשהסכום יהיה קטן מאחד. בחינת פראמטרים אלה תיעשה על פי המצב בשנת 1981.

תלות מדינית. בניגוד לפראמטרים הקודמים פראמטר זה הנו הערכתי, בתחום קביעת נקודות החובה למדינה, התבססתי על שאלות עיקריות:

א. עד כמה תלוי המשטר במדינה הנדונה, ועצמאותה המדינית בגיבויו ובתמיכה של קבוצת

חישוב נקודות חובה

המדינה	נק' שאלה 1	נק' שאלה 2	נק' שאלה 3	סה"כ
ארה"ב	0	20	20	40
קנדה	0	10	5	15
יפן	0	15	5	20
בריטניה	0	20	15	35
צרפת	0	11	11	22
מע' גרמניה	0	25	15	40
איטליה	0	15	8	23
סה"כ מערב	0	116	79	195
סעודיה	30	20	10	60
כווית	10	5	0	15
איחוד הנסיכויות	15	5	0	20
קאטר	15	5	0	20
עיראק	0	5	5	10
לוב	0	10	5	15
אלג'יר	0	5	0	5
איראן	7	0	0	7
סה"כ אועפ"ק ואיראן	77	55	20	152

המדינות שכנגד? (מקסימום 33 נקודות).

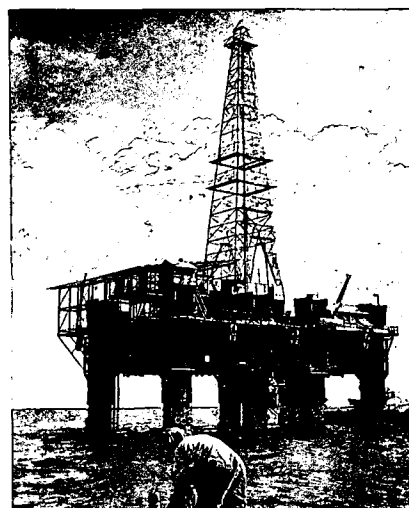
ב. מהי החשיבות האסטרטגית שנודעת לקבוצת המדינות עבור המדינה הנדונה? (מקסימום 33 נקודות).

ג. מהי מידת הרגישות של המדינה הנדונה לתמורות מדיניות בקבוצת המדינות שכנגד? (מקסימום 33 נקודות).

המטרה והנחישות לממשה. בתחום זה קיים פרדוקס. על פי כל ההצהרות המדיניות והפרסומים הקיימים בהקשר לשימוש בנפט כנשק, או מניעת השימוש בו כנשק, אנו מוצאים שהדברים פחות או יותר מוגדרים וברורים בשני הקצוות של קשת המדינות. הדברים אמורים לגבי ארה"ב וקנדה ומערב גרמניה בקרב צרכיניות הנפט הגדולות, ואילו אצל המפיקות

המדינה	שקלול המטרה	שקלול הנחישות
ארה"ב	0.7	0.6
קנדה	0.4	0.3
יפן	0.4	0.5
בריטניה	0.3	0.3
צרפת	0.4	0.4
מע' גרמניה	0.6	0.3
איטליה	0.3	0.3
ממוצע המערב	0.44	0.39
סעודיה	0.6	0.6
כווית	0.4	0.6
איחוד הנסיכויות	0.2	0.2
קאטר	0.2	0.2
עיראק	0.5	0.5
לוב	0.8	0.6
אלג'יר	0.8	0.5
איראן	0.4	0.4
ממוצע אועפ"ק ואיראן	0.49	0.45

קידוח ימי "מאטבח 1" בסמוך לחופי קאטר

הקטנות שהן גם הקיצוניות: לוב, אלג'יר נטיה מסויימת אצל כווית ועיראק. לגבי סעודיה, כאן הדברים שונים. בראיון שנתן שר הנפט הסעודי בנובמבר 1981 הוא הבדיל בין שימוש נגטיבי בנשק הנפט (חרם להשגת יעדים), ובין שימוש פוזיטיבי, שזהו השימוש שסעודיה עושה בנשק הנפט, ובצורה זו היא משיגה את יעדיה.

עצמתן של המדינות על פי המשוואה $Pp=(G+E)-(I-pd)\times(SP+W)$

שבע המדינות המערביות

137.8 = $[(200+16)-(70+40)\times(0.7+0.6)]$ ארה"ב
5.4 = $[(72+16)-(42+40)\times(0.6+0.3)]$ מע' גרמניה
2.1 = $[(23+12)-(7+15)\times(0.4+0.3)]$ קנדה
1.8 = $[(46+14)-(22+35)\times(0.3+0.3)]$ בריטניה
0.9 = $[(100+21)-(100+20)\times(0.4+0.5)]$ יפן
0.8 = $[(59+13)-(49+22)\times(0.4+0.4)]$ צרפת
0.6 = $[(36+14)-(26+23)\times(0.3+0.3)]$ איטליה
100.43 = $[(536+96)-(316+195)\times(0.44+0.39)]$ ממוצע המערב

מדינות אועפ"ק ואיראן

3.6 = $[(9+100)-(46+60)\times(0.6+0.6)]$ סעודיה
0.8 = $[(8+13)-(13+7)\times(0.4+0.4)]$ איראן
2 = $[(4+26)-(18+10)\times(0.5+0.5)]$ עיראק
1.4 = $[(3+28)-(15+15)\times(0.8+0.6)]$ לוב
1.3 = $[(4+21)-(19+5)\times(0.8+0.5)]$ אלג'יר
1.2 = $[(3+26)-(12+20)\times(0.2+0.2)]$ איחוד הנסיכויות
6.0 = $[(1+6)-(2+20)\times(0.2+0.2)]$ קאטר
9 = $[(3+13)-(10+15)\times(0.4+0.6)]$ כווית
17.8 = $[(35+233)-(135+152)\times(0.49+0.45)]$ ממוצע אועפ"ק

* יתרה שלילית משמעותה שאם תנסה המדינה להפעיל את הנפט כנשק נגד קבוצת המדינות המערביות, הרי בתגובת הנגד כלפיה היא תימצא פגיעה יותר מאשר פוגעת, כלומר היעדים שיושגו יהיו למעשה שליליים. זה קורה כשמפעילים עצמה שהיא חלשה מול עצמה חזקה ממנה.

עצמת המדינות כבודדות:

א. ארה"ב (137.8) הנה בעלת העצמה הגדולה ביותר, אולם על פי המשוואה ראינו שנקודת התורפה העיקרית שלה היא החשיבות הרבה שנודעת לאזור המפרץ הפרסי עבורה ורגישותה הרבה לשינוי המשטר באזור. הדברים אינם אמורים לגבי מדינות לוב ואלג'יר — סך הכל ארה"ב היא בבחינת עולם אחר ביחס למערכת שנבדקה.

ב. מערב גרמניה (5.4). עצמתה נובעת מיכולת כלכלית גבוהה, מתלות מדינית נמוכה יחסית במדינות אועפ"ק.

ג. סעודיה (3.6). עצמה כלכלית הגבוהה מבין מדינות אועפ"ק אך עדיין נמוכה מכל מדינות המערב המתועשות. לזכותה הייצוא הגבוה למערב, ולחובתה התלות המדינית ברמה גבוהה.

ד. קנדה (2.1). עצמה כלכלית כשיר לוב עם חוסר תלות מדינית באופ"ק הביארה למקום כה גבוה.

ה. עיראק (2.0). במערכת שבה נערכה ההשוואה יש לעיראק יתרון גדול של אי תלות מדינית. תלותה המדינית היא ברור סיה, ומכאן מיקומה הגבוה בהשוואה זו.

ו. בריטניה (1.8). מאופיינת על ידי יכולת כלכלית יחד עם תלות מדינית נמוכה.

ז. לוב (1.4). אותם הדברים שנאמרו לגבי עיראק, אמורים לגביה. יכולתה במקרה זה נובעת מאי תלות מדינית במערב (יותר מאשר מעצמה כלכלית), יחד עם מטרות מוגדרות ונחישות לבצען.

ח. אלג'יר (1.3). אפיונה זהה למה שצוין לגבי לוב.

ט. יפן (0.9). יכולת כלכלית גבוהה מחד גיסא ואולם ייבוא גבוה ותלות מדינית גרמו למיקומה הנמוך יחסית.

י. צרפת (0.8). יכולת כלכלית מול תלות מדינית ומטרות לא ברורות יצרו את מיקומה הנוכחי.

יא. איראן (0.8). איראן שלפני מהפכת חומייני הייתה זוכה לבטח למקום גבוה יותר. יחד עם זאת נתוני 1981 (שלא נבחנו כאן) היו מורידים את איראן למקום נמוך יותר, כלומר מגמתה היא ירידה בעצמה.

יב. איטליה (0.6). יכולת כלכלית מחד גיסא, תלות מדינית, מטרות לא מוגדרות וללא נחישות לבצען גרמו למיקומה.

יג. איחוד הנסיכויות (1.2 -). יכולת כלכלית נמוכה יחסית, יחד עם תלות מדינית ללא מטרות משלה. קאטר משמשת כגרורה בגוש אופ"ק.

יד. קאטר (6.0 -). אפיוניה דוגמת איחוד הנסיכויות.

טו. כווית (9.0 -). מיקומה הנמוך של מדינה זו היווה הפתעה, לאחר בדיקתה על פי המשוואה. לכווית יש דימוי של מדינה מצליחה ואיתנה בעלת הכנסה לגולגולת הגבוהה בעולם, אולם בבדיקה יסודית הקשורה במדידת העצמה מתגלה כלכלה איתנה, אבל קנה המידה הוא לאוכלוסייה של פחות ממיליון נפש — וזהו מרכיב חשוב בנקודות הזכות. יחד עם זאת יש לכווית מרכיב גבוה בייבוא מהמערב. הבעיה המרכזית של כווית היא תלותה המדינית בארצות המערב ובסעודיה. מיקומה הגיאוגרפי במקום הנחשב כאסטרטגי עבור עיראק ואיראן יחד עם משאביה הגדולים וחולשתה הצבאית גורמים לתלות הגדולה שלה בתחום המדינה. כווית חייבת ליצור קו-

נסוס מערבי, שעל פיו התנכלות לה תיחשב לפגיעה בערכים חיוניים של המערב, ושתודעה זו תחדור ליריבותיה מהצפון ומהמזרח (עיראק ואיראן). ללא הבטחה זו אין ערך לכווית כמדינה. שרי דותה כמדינה, ושל המשטר הקיים בה תהיה נמוכה ביותר. אם נציין בנוסף לכך גם כי כמעט מחצית מאוכלוסייתה של כווית הנה זרים, בעיקר פלסטינים, נבין את מלוא הבעיה הכוויתית. כדי לפתור בעיה זו משלמת כווית שני סוגי תשלום: מים: תשלום כספי על ידי סיוע חוץ לגור מים הרדיקליים בעולם הערבי ותשלום בתלות מדינית במערב, ובסעודיה שכנתה הגדולה מהדרום. מכאן נובעת הערכתי שהניסיון להשתמש בנפט כנשק על-ידי כווית הנו בראש ובראשונה נשק הפוגע בה יותר מאשר ביריב.

סיכום

מטרת המאמר הייתה להציג את התיזה הסותרת את הדיעה הרווחת כיום בעולם לגבי יעילותו של הנפט כנשק.

ניתוח המודלים לחרם נפט כפי שנעשה כאן מלמד כי הנפט איבד מאז 1973 חלק רב מעצמתו. ואם המגמה תימשך (אפילו ללא מהפכה חדשנית באנגריה) תלך ותפחת עצמתו הנוכחית, וב-1987 תהיה עצמת חרם הנפט חלשה לאין שיעור מעצמתו ב-1982 שגם רמתה אינה כה גבוהה.

האם משבר הנפט הבא יונהג בתבונה על ידי מנהיגי המערב? או שמא תתחיל ריצה מטורפת להשגת נפט בשיטת "תפוס כפי יכולתך"?

ביחסים בינלאומיים בדרך כלל, לצד המפסיד במלחמה או במשבר יש מוטיב ציה לתקן ולהשתפר בעוד הצד שניצח נח בדרך כלל על "זרי דפנה".

גם את משברי הנפט ניתן לראות כמשברים בין לאומיים. תחילת המשבר באיום של מדינה או קבוצת מדינות על מדינה או קבוצת מדינות אחרת. המדינות המאוימות רואות את המצב כבלתי נסבל (פוגע בביטחון הלאומי, בכלכלה, בכבוד העצמי). המשבר מוביל לעימות אשר יביא לפתרון בשלושה מצבים אפשריים: מלחמה; כניעה של אחד הצדדים לדרישות הצד השני; פשרה — חזרה למצב הקודם בשינויים מסוימים.

מבחינה זו לא היה משבר 1979 — 1980 משבר במלוא מובן המלה, זה היה מצב שנוצר מפעילות בלתי מכוונת ליצירת משבר, וגם לא שררה במהלכו אווירת משבר, אולם משבר 1973 היה משבר כפי שתואר לעיל, ובו ניצחו מדי-

נות אופ"ק — הפתרון הביא לכניעת הצד המערבי לדרישות הצד השני — מחירי הנפט עלו בכ-338%, ומדינות אופ"ק קיבלו חלק גדול מהתמורה המדינית שדרשו בתחום יחסי המערב והעולם השלישי עם ישראל. הפסד זה של המערב, הפך לגורם מדריך להשתפר ולתקן, ואכן זה נעשה בתחום המוכנות, ובחלק מהמדינות בתחום הנכונות גם כן. השאלה מה צופן הסיכוב הבא? מי ניצח? על פי הערכתנו יהיה המנצח הצד שהפסיד קודם. הדבר נובע לא רק מהרצף ההיסטורי אלא מכל מה שנעשה מאז. הנפט כשהוא מופעל בנפרד מהגורמים המשפיעים הוא נשק יעיל, כי אין לו עדיין תחליף ממשי, אולם יעילותם של הגורמים המשפיעים שניתחנו היא כה גבוהה, והיא הולכת ומתחזקת עד שהיא מונעת את הפעלת מלוא עצמתו של הנפט כנשק ומבחינה זו הוא מתוס.

אזהרה

כל הסימנים מעידים על ירידת עצמתו של הנפט כנשק כאשר הסיבות העיקריות הן: צמצום צריכת הנפט במערב; מעבר לתחליפי נפט (פחם, אנרגיה גרעינית, אנרגיית השמש ואנרגיית המים); עליות מחירים גבוהות של הנפט.

כתוצאה מחששות המערב מעצמת נשק הנפט הופנו משאבים רבים לחיפוש תחליפים לנפט.

בתקופה האחרונה נוצר מצב בתחום שוק הנפט, שאם לא ינהגו בו בתבונה עלול "הגלגל להתהפך", ולמה הכוונה? הגורמים שתוארו לעיל גרמו לירידת מחירי הנפט בשוק העולמי. ירידה זו יכולה ליצור מצב חדש, של כדאיות כלכלית לשימוש בנפט על פני חיפוש תחליפי פחם, והמעגל ייסגר וידמה למצב ששרר לפני שנים — שלושה עשורים כאשר הייתה כדאיות כלכלית למעבר מתחליפים לנפט. ושוב נחזק את מעמדן של מדינות הנפט וניצור כמו ידיו את יעילותו של הנפט כנשק, והשאלה הנשאלת כעת היא האם אין אנו עדים למחזוריות כלשהי בתחום זה אשר נמשכת כשני עשורי שנים: מעבר מוגבר לנפט, הגדלת צריכה — עליות מחירים — חיזוק הנפט כנשק — צמצום צריכה וחיפוש תחליפי פחם — ירידת מחירים — החלשת הנפט כנשק וחזרה חלילה?

